

De zwarte markt voor westerse valuta in Polen

DRS. P. J. J. STEEGHS

Inleiding

Als regelmatig bezoeker van Polen was ik uitermate geïnteresseerd in het artikel van drs. Nugteren in *ESB* van 25 juni 1980 over de werking van de zwarte valutamarkt in Polen. Ondanks het feit, dat de auteur op een aantal punten een verdienstelijke beschrijving geeft, kan ik mij niet op alle punten met zijn visie verenigen. Deze reactie valt uiteen in een aantal onderdelen. Allereerst wil ik wijzen op een aantal evidente slordigheden in het artikel. Vervolgens wil ik commentaar geven op de theoretische grondslag van het betoog van Nugteren. Ter afsluiting geef ik een aantal vingerwijzingen in de richting van een alternatieve benadering.

Slordigheden

De slordigheden bevinden zich alle in tabel 2 van het artikel, waarin een vergelijking wordt gemaakt van de prijzen in zloty's en in dollars van een aantal artikelen. Volgens Nugteren kost een Polski Fiat 125p 2,3 mln. zloty's, en een Polski Fiat 126p 'e' 1,3 mln. zloty's. Het statistisch jaarboek 1978 van het Poolse CBS vermeldt als prijzen voor het jaar 1977 respectievelijk 167.000 zl. (via de wachtlijst) voor het type 125p, en 120.000 zl. (op expresbestelling) en 87.000 zl. (via de wachtlijst) voor een 126p 'e'. Inmiddels zijn de prijzen voor automobielen evenwel gestegen. Volgens mijn laatste informatie kost een 125p thans 230.000 zl. via de wachtlijst, en een 126 p 'e' 95.000 zl. via de wachtlijst en 180.000 zl. op expresbestelling. Ook op de vrije markt voor gebruikte auto's gelden niet zulke absurd hoge prijzen als de auteur vermeldt. De prijzen fluctueren daar tussen 100.000 en 200.000 zl., afhankelijk van de staat van het voertuig.

Ook de prijs van een pakje Pickwick-thee is niet juist. Bij een recent bezoek (mei 1980) werd een pakje Engelse melange (inhoud 100 gram) verkocht voor 30 zl., terwijl sinds februari 1979 de prijzen over de hele linie sterk zijn gestegen. Ongeveer in dezelfde tijd als

waarop Nugteren zijn waarnemingen baseert, namelijk maart 1979, kostte een pakje kwalitatief veel hogere Twinning's Earl Grey (100 gram) slechts 45 zl. De prijs van 110 zl. die Nugteren vermeldt lijkt mij dan ook niet reëel.

Bij de prijzen van alcoholica vermeldt Nugteren dat hij gecorrigeerd heeft voor een accijns van 50%. De gegeven prijzen zijn volgens mij allemaal bruto prijzen. Bovendien hoeven de dollarprijzen naar mijn mening niet gecorrigeerd te worden voor een accijns, omdat zij in de zogeheten PEWEX-winkels belastingvrij worden verkocht.

Deze opmerkingen lijken wellicht van marginale aard. Echter op basis van niet geheel correcte cijfers trekt Nugteren vergaande conclusies over de evenwichtskoers van de Poolse munteenheid. Derhalve leken mij deze kanttekeningen noodzakelijk.

Theorie van het functioneren van de zwarte valutamarkt

De opvatting van Nugteren, dat op de zwarte valutamarkt volledige mededinging heerst, kan ik niet delen. Veel eer is sprake van een situatie van oligopolie. Het aangeboden goed, westerse valuta, is schaars. Slechts weinigen weten zich verzekerd van een constante valutastroom, d.w.z. alleen die personen, die in het genot zijn van een buitenlands pensioen, zij die de gelegenheid hebben om legaal of illegaal in het buitenland te werken, of zij die familie of vrienden hebben in het buitenland die regelmatig valuta toezenden. Het aantal vragers van vreemde valuta is daarbij vergeleken veel groter. In principe treedt elke Pool als vrager van westerse valuta op. De zwarte-marktkoers bevat daardoor mijns inziens een niet onaanzienlijk „rent”-element. Zij is veel hoger, dan de prijs die bij werkelijk volledige mededinging tot stand zou komen.

De situatie op de zwarte valutamarkt kan derhalve het beste weergegeven worden door middel van een geknikte vraagcurve. De door Nugteren gepresenteerde grafische voorstelling met een oplopende vraag- en aanbodcurve is niet

relevant. Voor de aanbidders niet, omdat de zwarte-marktkoers zo aanzienlijk veel hoger ligt dan de officiële koers, dat de afweging zwarte markt versus officiële verkoop door hen niet eens gemaakt wordt. Voor de vragers niet, omdat de mogelijkheden, om via legale kanalen valuta te verwerven minimaal zijn.

Opvallend is voorts, dat de auteur geen aandacht schenkt aan de rol van professionele zwarthandelaren. Zij hebben een tweeledige betekenis. In de eerste plaats fungeren zij als een buffer tussen aanbidders en vragers van valuta, waar eerstgenoemde categorie in een situatie van liquiditeits(zloty)tekorten hun overvloedige voorraden valuta kunnen lozen, en waar de tweede categorie te allen tijde terecht kan, wanneer de behoefte aan valuta zich voordoet. Voor hun diensten calculeren zij een agio, dat volgens mijn waarnemingen ligt op ongeveer 10 zl. per dollar. Hun tweede rol is die van informatiemechanisme. In de koers kunnen zich structurele of seizoensmatige schommelingen voordoen. De professionele zwarthandelaren voelen deze bewegingen als buffer tussen vragers en aanbidders van valuta het eerst aan. De individuele valutavrager of-aanbieder kan zich over deze zaken bij de professionele handelaren oriënteren.

De evenwichtskoers van de zloty

Gezien het voorafgaande acht ik het niet verantwoord, zoals Nugteren doet, de feitelijke evenwichtskoers van de zloty te baseren op de zwarte-marktkoers. Zoals gezegd bevat deze een niet onaanzienlijk „rent”-element ten behoeve van de valuta-aanbidders. Zij is veel hoger dan de prijs, die bij werkelijk volledige mededinging tot stand zou komen.

Daarnaast acht ik het een stoutmoedige onderneming om de evenwichtskoers te baseren op het beperkte assortiment aan goederen uit tabel 2. Het feit dat de Poolse overheid zich voor binnenlands gebruik baseert op deze zwarte-marktprijs, is geen enkel bewijs voor het evenwichtskarakter daarvan. Het toont alleen aan dat de Poolse overheid elke mogelijkheid uitbuit om de zwarte markt voor haar doeleinden te benutten. Dit verschijnsel doet zich, zoals Nugteren zelf aangeeft, ook bij andere gelegenheden voor. Ik wijs op de PEWEX-winkels, de maatschappij LOCUM (woningen voor valuta), de valutarekeningen bij de PeKaO en de farce met de valutadeclaraties voor buitenlandse toeristen (valuta „weggeschonken” aan vrienden of familie).

In tegenstelling tot Nugteren ben ik van mening, dat de evenwichtskoers van de zloty niet dicht bij de zwarte-marktkoers ligt, maar aanzienlijk lager. Voor een benadering daarvan lijkt mij de koopkrachtpariteitstheorie het meest bruikbaar. Men zou dan bijvoorbeeld

een vergelijking kunnen maken tussen het gemiddelde consumptiepakket in Polen, en het daarvoor benodigde budget, en een vergelijkbaar consumptiepakket in Nederland met het daarbij noodzakelijke budget. Uiteraard zitten ook aan deze benadering haken en ogen vast. Ik noem onder meer:

- een aantal prijzen, zoals bijvoorbeeld voor brood, openbaar vervoer, huur, boeken en kranten, wordt via overheidssubsidies kunstmatig op een zeer laag niveau gehouden, dat de produktiekosten slechts voor een beperkt gedeelte dekt. Uiteraard is ook in Nederland tot op zekere hoogte van dergelijke subsidies sprake. Met name bij de huren en het openbaar vervoer is dit in aanzienlijke mate het geval. Mijn indruk is evenwel, dat deze subsidies in Polen relatief belangrijker zijn. Anderzijds worden op andere artikelen (alcoholica, tabakswaaren) in beide landen accijnzen geheven, die zekere distorsies veroorzaken;
- de artikelen in beide consumptiepakketten zijn niet geheel vergelijkbaar als gevolg van verschillen in kwaliteit, vormgeving en produktdifferentiatie;
- tussen beide landen bestaan verschillen in consumptiepatroon ten gevolge van verschillen in leefwijze, welvaartsniveau en maatschappelijk systeem.

Ondanks de problemen, die ook aan een benadering via de koopkrachtpariteitstheorie vastzitten, wil ik toch een poging wagen. Ik ga daarbij uit van eigen indrukken, en van inkomens- en budgetgegevens uit het statistisch jaarboek 1978 van het Poolse CBS 1). Voor Nederland baseer ik mij op een artikel van J. van Maarseveen en B. de Vet in dit blad 2). De Poolse gegevens betreffen het jaar 1976, de Nederlandse de periode 1974-1975.

Berekening

Het gemiddelde Poolse werknemersgezin van 4 personen (waaronder 2 kinderen beneden 16 jaar) had in 1976 de beschikking over een budget van 25.066 zl. per persoon, d.w.z. 100.264 zl. in totaal. Daarvan werd 9118 zl. per persoon besteed aan levensmiddelen (36%), 3838 zl. aan kleding en schoeisel (15%), 3812 zl. aan de woning (15%), 765 zl. aan hygiëne en geneeskundige verzorging (3%), 5127 zl. aan ontwikkeling, ontspanning en verkeer (21%); 2466 zl. werd geclassificeerd als „overige uitgaven” (10%).

Vergelijkt men deze percentages met de samenstelling van het consumptiepakket van een benedenmodaal (minder dan f. 21.000 netto) en een bovenmodaal (meer dan f. 21.000 netto) Nederlands werknemersgezin van 4 personen, dan valt het volgende op:

- het percentage voor levensmiddelen is relatief hoog (36, tegen 27 en 23 in

Nederland), evenals voor kleding en schoeisel (15, tegen ruim 10 en 9 in Nederland), en voor de categorie „overige uitgaven” (10, tegen ruim 1 in Nederland). Voor dit laatste hoge cijfer weet ik geen onmiddellijke verklaring. De oorzaak kan van statistische aard zijn (het percentage blijkt in de Poolse budgetstatistiek op te lopen, naarmate het inkomen stijgt, waardoor het hier kan gaan om luxe uitgaven, die in Nederland onder andere uitgavenposten zijn opgenomen). Mogelijk betreft het hier ook het „zwarte circuit”, dat ook als een luxe uitgave kan worden opgevat;

- de percentages voor woonkosten (15, tegen 27 en 29 in Nederland), en hygiëne en geneeskundige verzorging (3, tegen ruim 12 in Nederland), zijn als gevolg van hoge subsidies, relatief laag in Polen;
- het percentage voor ontwikkeling, ontspanning en verkeer komt ongeveer overeen met het percentage voor de submodale groep in Nederland (21, tegen ruim 22 in Nederland).

De verschillen met de consumptiepakketten van respectievelijk submodale en bovenmodale werknemersgezinnen zijn dus aanzienlijk. Niettemin lijken er zekere overeenkomsten te bestaan met een submodaal consumptiepakket in Nederland. Op basis van eigen waarnemingen meen ik zelfs te moeten concluderen, dat het Poolse modale inkomen gelijkgesteld moet worden met een minimuminkomen in Nederland. In 1976 was dit ongeveer f. 13.000 netto. Dit zou betekenen, dat de evenwichtskoers van de Poolse zloty ligt op ongeveer f. 1 = 8 zloty. De toeristenkoers van de zloty lag in 1976 ongeveer op f. 1 = 12 zloty.

Dit betekent een koers, die niet sterk afwijkt van de prijs, die door mij op basis van het koopkrachtpariteitsprincipe berekend is. Momenteel ligt de toeristenkoers op f. 1 = 15 zloty. Ten opzichte van de Amerikaanse dollar betekent dit een koers van 1 dollar = 30 zloty. Gezien het voorafgaande lijkt het, dat de toeristenkoersen de binnenlandse koopkrachtpariteiten, althans ten opzichte van de Nederlandse gulden, goed blijken te weerspiegelen. De door Nugteren berekende evenwichtskoers van 1 dollar = 114 zloty (of wel f. 1 = 57 zloty) lijkt dan ook sterk overdreven.

Het bovenstaande impliceert niet, dat de buitenlandse koopkrachtpariteit van de Poolse zloty, mits vrij converteerbaar, ook op hetzelfde niveau ligt. Een aanzienlijk lagere koers lijkt niet onaanvaardbaar. Dit behoeft evenwel niet te impliceren, dat dan een koers van 1 dollar = 114 zloty realistisch is. Een discussie over deze problematiek is echter van academische aard, vanwege het ontbreken van vrije convertibiliteit voor de Poolse zloty.

P. J. J. Steeghs

Naschrift

Gaarne wil ik naar aanleiding van de reactie van drs. Steeghs nog even op mijn artikel terugkomen. Met veel van de door Steeghs vermelde feiten ben ik het niet oneens, echter: ik meen dat deze feiten mijn conclusie dat de evenwichtswaarde van de zloty niet ver verwijderd is van de zwarte-marktkoers geen geweld aandoen. Ik zet dit hieronder uiteen. In de verdediging van mijn artikel zal ik zoveel mogelijk de indeling van Steeghs aanhouden.

De slordigheden

Ik moet hier mijn excuses aanbieden voor een typfout; de prijzen van de Fiat 125p en 126p bedragen inderdaad resp. 230.000 en 130.000 zl., i.p.v. de vermelde 2.300.000 en 1.300.000 zl. Nadere beschouwing van tabel 2 leert echter dat deze fout niet doorwerkt in de berekening: $230.000/2.200 = 104$ en $130.000/1.290 = 101$, m.a.w. de verhouding zloty/dollar was juist vermeld. (Deze zlotyprijzen zijn inderdaad „expressbestelling” prijzen, die mij zijn opgegeven door de staatsautomobielhandel Polmożbył.) Steeghs meent dat deze „express”-prijs op dit moment gestegen is tot 180.000 zl. voor de 126p. Mijn laatste informatie is echter dat het expressbestellingssysteem (dat begin 1979 al niet soepel functioneerde) in de praktijk op dit moment niet meer gebruikt wordt; alleen tegen harde valuta kan een nieuwe auto op korte termijn worden aangeschaft.

Bij de correctie van de alcoholprijzen is uiteraard alleen gecorrigeerd voor de accijns op de zlotyprijs (die slechts enkele jaren terug werd ingesteld) om vergelijkbare prijzen te krijgen; het is mij wel bekend dat deze accijns niet op de PEWEX-dollarprijs rust.

De prijs van thee in zloty's berust op eigen waarnemingen in februari 1979 (de dollarprijzen in tabel 2 zijn trouwens voor het merendeel gevonden in de Informator Towarowy nr. 50 van de PeKaO). Ik kan hier dus Steeghs' gegevens over de prijs in mei 1980 helaas niet weerleggen. In ieder geval zijn de gegevens in tabel 2 niet zo incorrect als Steeghs meent. Wel ben ik het met hem eens als hij stelt dat dit assortiment goederen zeer klein is en het een stoutmoedige onderneming is hieruit een evenwichtskoers te schatten. Ik meen echter de waarde van deze berekening

1) *Rocznik statystyczny 1978*, Warschau, 1978.

2) Drs. J. G. S. J. van Maarseveen en drs. B. de Vet, Het verbruik van werknemersgezinnen in 1974-1975. Een vergelijking met 1963-1964, *ESB*, 26 juli 1978, blz. 747-749.

in mijn artikel zo eerlijk mogelijk gerelativeerd te hebben: de bedoeling was een koers te schatten die door de overheid als een „market clearing rate” beschouwd wordt en hooguit een indicatie kan geven van de orde van grootte van de evenwichtskoers.

Het functioneren van de zwarte valutamarkt

Steeghs meent dat er op de zwarte valutamarkt sprake is van een oligopolie-situatie. Het feit dat het verhandelde goed schaars is, is hiervoor geen verklaring; dit stempelt het slechts tot een economisch goed. Uiteraard is het aantal aanbieders kleiner dan het aantal vragers. Echter, mijns inziens zijn de aanbieders nog steeds zo talrijk dat van vrije mededinging kan worden gesproken. (Steeghs vergeet de buitenlandse bezoekers als bron te vermelden.) Het feit dat de professionele zwarthandelaren slechts 10 zł. per dollar winstmarge behalen (zoals Steeghs zelf zegt) wijst ook meer in de richting van een markt van vrije mededinging.

De evenwichtskoers van de zloty

Steeghs meent hier een evenwichtskoers te kunnen benaderen door middel van een koopkrachtpariteit. Dit is mijns inziens een onjuiste benadering. Een wisselkoers berust op de internationale prijsverhoudingen van internationaal verhandelbare goederen. Aangezien naast deze „tradeables” in ieder consumptiepakket een groot aantal „non-tradeables” voorkomt, kan de wisselkoers, officieel of hypothetisch, eigenlijk niet gebruikt worden ten behoeve van een internationale vergelijking van besteedbare inkomens. (Ik pretendeerde in mijn artikel dan ook niet de gevonden koers hiervoor te willen gebruiken.) Evenmin kan echter, zeker in het geval van Polen, een koopkrachtpariteit worden gebruikt als benadering voor een wisselkoers. Het aandeel van de (zoals Steeghs zelf opmerkt) zwaar gesubsidieerde, laag geprijsde, „non-tradeables” (naast ook gesubsidieerde „tradeables”) is in het Poolse consumptiepakket zeer groot. Een koopkrachtpariteit levert dus altijd een overschatting op van de zloty, ten opzichte van de wisselkoers.

Toevallig heb ik, begin 1979, getracht een koopkrachtpariteit te berekenen voor de zloty, gedeeltelijk met behulp van dezelfde gegevens waarover Steeghs blijkbaar beschikte (Rocznik Statystyczny, 1978). Aangezien ik de subjectieve bewering dat een Pools modaal inkomen ongeveer gelijk is aan een minimuminkomen in Nederland niet aan zou durven 1), heb ik het consumptiepakket van een Pool met modaal inkomen getracht in VS-prijzen uit te drukken, zo goed en zo kwaad als dit ging 2).

(Zie ook de door Steeghs genoemde „haken en ogen”). Dit is de z.g. koopkrachtpariteit met Paasche-index (Poolse hoeveelheidsgewichten) die nog een extra overschatting oplevert van de zloty, aangezien de consument geneigd zal zijn zijn pakket op te bouwen uit relatief goedkopere goederen. Ik vond dan ook een pariteit van maar liefst $\pm 4,5$ zł. = 1 US \$ (!). Nadere beschouwing van het in dit statistisch jaarboek gegeven consumptiepakket leerde dat het, naast het feit dat het toch al zeer beperkt was, een absurd klein aandeel niet-gesubsidieerde luxe-artikelen en „tradeables” bevatte. Vaak worden zulke pakketten gebruikt om de inflatie zoveel mogelijk buiten de officiële cijfers te houden. Ik weet niet of dit hier ook het geval is, er is echter alle reden om dit pakket, en dus ook de gevonden pariteit, met de grootste argwaan te bezien.

Ik herhaal: het feit dat de koopkrachtpariteit van de zloty aanzienlijk hoger ligt dan de zwarte-marktkoers is

geen enkele reden om aan te nemen dat de zwarte-marktkoers en de hypothetische evenwichtskoers niet in dezelfde orde van grootte zouden kunnen liggen. Immers, de koopkrachtpariteit en de evenwichtskoers zijn twee verschillende grootheden die zeker in Polen, met zijn vaak bizarre prijsverschillen tussen „tradeables” en „non-tradeables” zeer sterk zullen verschillen.

Inderdaad is, zoals drs. Steeghs opmerkt, door de non-convertibiliteit van de zloty deze discussie van academische aard, maar daarom echter wat mij betreft niet minder interessant.

Mart Nugteren

-
- 1) Is dit Poolse inkomen een gezinsinkomen of het inkomen van één persoon? Deze vraag stel ik aangezien het in Polen gewoonte is dat zowel man als vrouw over een inkomen uit arbeid beschikken.
  - 2) Gegevens voor 1976.